

ИГУМАН ИСАИЈА

Мит машине и хришћанска догма

Lewis Mumford, THE MYTH OF THE MACHINE — Technics and human development — New York 1967, str. VII + 342.

Међу истакнутим филозофима историје јесте и Луис Манфорд. Он се у савременој литератури филозофије историје појављује такође као један од оних мислилаца који снагом интелекта траже смисао историје, кључ за њено разумевање, или ближи прилаз оним енергијама које теку кроз историју било за конструктивне или деструктивне циљеве; његова запажања и закључивања имају вредност која се може употребити са свим оним значајним погледима на историју који су нам оставили на пример, Блажени Августин, Бовани, Батиста Вичо, Волтер, Кондорсе, Кант, Хегел, Конт, Маркс, Толстој, Берњајев, Колингвуд, Кроче, Тојнби, Фројд и други познати мислиоци у историји филозофије историје. Њихов рад несумњиво да је од првокласног значаја и за богословску мисао, у том погледу исто тако и Луиса Манфорда. Јер из њихових напора богослов увек остаје пред потврдом Откривења — да је крајњи циљ историје недоступан човековој рационалној анализи; историја је једна спиритуализована целина са циљем напредка ка највишим циљевима; али из радова поменутих филозофа лако такође долазимо и до закључка да човековом друштву увек прети и опасност да постане дегенерисана маса, што се и догодило са низом друштва, а што је и подстрек за људе од позитва да кроз свој прилог разматрања укажу на бољи или одговарајући правац

развоја, да би се избегла катастрофа. Велики прилог свом времену у том погледу даје и Луис Манфорд. Због тога смо и изабрали ово његово последње дело, које у једном погледу значајно опомиње своје савременике на потребу анализе процеса историје, а посебно што пружа у својој објективној научној анализи драгоцен материјал православном богослову да поново данас укаже својим савременицима, на један посебан начин, на место и драгоцену улогу Цркве у свету, на значај Откривења или догматских истина које Православна црква тумачи и чува као руководећу истину у људским пословима. Начин посматрања процеса развоја историје овог америчког филозофа једном својом страном помаже богослова у том погледу необично много, отуда и наша захвалност овом познатом научном раднику.

Кроз читање ове студије пре свега добија се као први утисак једна широка историјска генерализација, у једној широкој научној тенденцији да се исприча развој историје, са што је могуће дубљим продором у њене детаље развоја, и скрене пажњу на једну основну опасност која нам данас, нашем модерном добу, прети од сувише велике антажованости служења машином, а без и најмање намере да се машини оспори сав њен благодетни дар који приламо кроз њен рад. Уз то и без намере да се то истакне, али то се запажа кроз ову анализу, догма Црк-

ве, њено учешће, живот и рад Православне цркве у процесу развоја историје, на свој начин излази у први план као модеран фактор који се мора необично снажно прихватити у решавању питања нашег савременог развоја или свих наших интелектуалних и моралних проблема. Тако да баш научни дух овог дела, неапожован за ствар Цркве, пружа богослову драгоцен материјал о закључивању централности или неопходности хришћанског откривења као основе у животу човека. Поново овде закључујемо, или имамо о томе драгоцене податке, о Христу као центру историје. Луис Манфорд нас снабдева новим сагледавањима која нам служе тако изврсно за ту богословску синтезу. Истина, ми знамо да је научни материјал за ту синтезу веома обилан, јер је то већ једна добро позната истина и са научне тачке гледишта; али прилог који смо добили кроз ову студију о „Миту машине“ такође је од посебне вредности. Долази нам такође, као што ћемо видети, кроз научан рад или синтезу низа савремених научних резултата уз један драгоцен нов налаз или откриће кроз које још дубље продиремо у тајну историје. Историја се у овом делу појављује и као драма али и поезија.

Манфорд не полази у свом разматрању тока историје од чињенице почетка развоја човекове технологије, од човековог изума, на пример, камене секире, већ од оног, како сам каже, што се далеко мање може да види у почетцима историје, и до чега археолози не могу да допру, а то су социјални облици човековог живота. Манфорд научније прилази овом проблему, он полази од ритуала, религије, језика; јер је човек заиста доживео свој Пад у историји; потврђује Манфорд на свој начин библијско казивање о појави и развоју човека. У том погледу Манфорд жели да нас опомене да је човек заиста доживео своје опадање, дегенерисање, овој прелаз из једног безазленог начина живота у природи, који је водио у вртovima природе, у којима је већ култивисао, естетски, своју природу. Кроз пад увек се приближава једном положају у којем је све ближе животињи; то је положај његовог све више пасивног, бесциљног рада, у којем се све више аутоматизује, односно у тај се положај доводи кроз „аутоматизацију машине — организације“, у

процесу еволуције кроз рад краљева-тирана. Тако да се човек већ дегенерише, рано, у неолиту, у „машинном-ограничену-животињу“. Ову организацију Луис Манфорд назива „мега-машина“ коју гаји или развија „мит машине“. Једно заиста огољено и необично интересно запажање.

Овај савремени филозоф познат је са својим радовима из области филозофије културе. На том пољу је дао велике прилоге. Почео је са писањем историје о људским утопијама, затим је дао низ радова из области историје човековог техничког развоја, развоја градова, задржавајући се на проблемима људских вредности. Значајно је његово дело „Положај човека“, У овој новој студији о „Миту машине“ Манфорд нас још дубље уводи у дубину историје у којој заиста не можемо да кажемо да нема дна а које није ништа друго до *мисао*, али којој није дозвољен потпун приступ наше мисли, ипак јој се можемо стално приближавати уз сву лепоту живота, кроз све његове моралне, интелектуалне и естетске радости.

Манфорд нам наглашава, на првом месту, сав значај за живот човека у историји, за његово пробијање кроз историју, од времена његове појаве као човека, ритуала, односно религије, уметности, поезије, драме, музике, ипре, филозофије, науке, митова, „као нечег што је од исте важности као и његов „дневни хлеб“, јер се прави или истинит човеков живот, како то подвлачи Манфорд у свом делу „Положај човека“, састоји не само у радној активности која је директно управљена на одржавање његовог живота, већ и у духовној активности која налази израз у симболима кроз које се тумачи: у чему је смисао процеса човековог рада, у чему је крајњи циљ производње и потрошње“. Ова основна мисао из Манфордовога дела „Положај човека“ у овом новом делу је његов мото.

У Прологу у овом новом делу Манфорд нас прво подсећа на то да ми данас живимо у једном времену у којем се све тако брзо мења а што има и свој велики утицај на саму природу човека. Манфорд верује да те промене никад нису биле толико брзе као данас, ако пођемо од периода времена изградње пирамида. Поред свег добра које нам *ново* доноси Манфорд пре свега жели да каже да у овој опромној брзини промена

лежи и једна велика опасност за човека. Човек постаје све више контролисан, све више аутоматизован, све више бесмислен, све више пасиван, све више „машинном условљена животиња“. То је претња наше савремености или резултат техничког и научног прогреса. У искуству историје лежи нам и могућност савлађивања ове опасности. То искуство лежи у чињеници која нам лако долази у сазнање кроз студију историје — **ПОГРЕШНО ЈЕ ДАТИ МАТЕРИЈАЛНИМ СРЕДСТВИМА ПРОИЗВОДЊЕ ЦЕНТРАЛНО МЕСТО И ОСНОВНИ ПРАВАЦ У ЧОВЕКОВОМ РАЗВОЈУ**, јер у том случају човек се развој обавезно завршава у поднебљу безизвесности. Давати предност оруђима, средствима, значи замењивати делове за целину, а целина је у нечему у чему се открива пуноћа живота, а која се не може открити у деловима. Али то не значи ни позив на занемаривање развоја средстава за материјалну производњу, баш обротно, она се утолико и брже развија уколико је само средство или продукт човековог обраћања пажње на развој своје личности; свога достојанства као човека.

Прво што Манфорд жели да исправи јесте погрешан став да је човек на првом месту „произвођач оруђа“, или онај који их користи за разлику од свих других живих бића која то наводно не чине, или нису за то способна.

Манфорд на првом месту запажа да је човек личност са сталном тежњом за преображавањем и усавршавањем. Јер произвођачи оруђа могу бити и животиње. Оне могу да праве такође доста ствари којим лакше и удобније одржавају свој живот, али се оне ипак не могу идентификовати као људска бића. Човек међутим има далеко више менталне енергије која би му била само потребна за одржавање живота. Само човек поседује тај обилан дар сувишка енергије „коју може да каналише или користи конструктивно у одговарајућим културним, тј. симболичким облицима“, или „само кроз стварање културних изданика човек је у могућности да контролише и у потпуности користи своју сопствену природу“. Према томе основно је да „културан рад (или рад у обликовању симбола) по нужности предходи мануелном раду“, а што значи даље да није *рад* него *игра* онај формативан елемент у људској природи, јер како на-

лази и овај филозоф „најдубље у човековој активности припада подручју веровања“. Човек се ослобађа своје анималности не првенствено кроз рад већ кроз „ритуал религиозног веровања“, кроз игру, драму. Уз ову основну или прву констатацију Манфорд такође подвлачи како су човекове инвенције и преображаји били мање управљени његов задатак производње хране или контроле над природом, већ су пре биле изпаз његових латентних потенцијалности ради потпунијег израза својих сопствених људских аспирација и жеља. Према томе Манфорд констатира да је човек на првом месту биће које „обликује свој ум“, биће „само-управљања, самопланирања животиња“. Због тога је тајна човекове способности говора, језика, од одлучивућег значаја. У овој студији онда наилазимо и на мисао да је основни човеков циљ преображавање, стално усавршавање, а кроз то човек убрзава процес еволуције, или то је процес „само-преображавања, од групе до групе, од једног подручја до другог, од једне културе до друге“. Кроз ту еволуцију човек се ослобађа од своје анималности, од условљености, али ипак тајна почетка еволуције остаје. Јер човек почиње своју еволуцију као човек, а не развија се од животиње у човека, јер између човека и животиње ипак постоји једна гранична линија. То све видимо из ове ванредне студије. Јер нам Манфорд подвлачи да доминирајућа људска особина остаје свест у оквиру сврсисходности самоидентификације, само-преображавања и коначног саморазумевања“. „Свака манифестација људске културе, од ритуала и говора до одеће и социјалне организације, управљања је коначно ка ремоделирању људског организма и израза његове личности“, при чему долази до израза људска несавршеност, његова диспозиција за грешењем, хаотичној фантазији“, као последица чињенице која се у религији Откривења тумачи или описује као „прародитељски грех“.

Манфорд се задржава и на томе како на основу човекове склоности да сједињује своју фантазију, машту, пројекте, жеље и планове, своје апстракције и идеологије, са свакодневним искуством, можемо данас „да видимо колико је све то извор све величине људског стваралаштва“. То стваралаштво је опет у вези са

чињеницом да не постоји једна јасна раздвојна линија између „човековог ирационалног и супер-рационалног елемента у њему“, а што је увек био човеков проблем како да ова два елемента, који се појављују и као одбојни и привлачни дарови, измирује или руководи њима. Ови ирационални фактори, који су конструктивно, а често и деструктивно, деловали на човеков развој, постали су сасвим јасни или јасно присутни човековој свести, у моменту када су се формативни елементи палеолитске и неолитске културе ујединили у једну велику „културну експлозију“. До ове експлозије је дошло негде око Четвртог миленијума пре Христа, а што се уобичајено назива и време „рађања цивилизације“. Богослов би овде додао да се овај моменат по извесној хришћанској традици обележава и као „време стварања света“.

Оно што је важно и што посебно Манфорд подвлачи јесте закључак у његовој анализи, један заиста ванредан научан прилог савременој културној историји, да се до овог новог момента, рађања цивилизације, није дошло кроз „производњу механике“, оруђа механичке производње, кола са точковима, плута, точка за обликовање грнчарије, као и других оруђа, већ кроз „моћне организације“ које се почињу да развијају у долинама Египта, Месопотамије, Индије.

Манфорд инсистира на томе да није тачно да је „највиши продукт нашег интелектуалног развоја техника“, већ он упоређује апсолутистичке облике владавина или цивилизација Блиског Истока са нашом сопственом, при чему спет извлачи закључак да наша техника као „нов феномен“ нема свој корен директно у нашој индустријској револуцији у 18 веку, већ да она, или наше Доба Машине, има свој корен у оном „самом изданку организације прототипа машине састављене од људских бића“, из времена „рађања цивилизације“, или времена рађања оних моћних организација „Доба Пирамида“, или сличних творевина на Блиском Истоку. Организатори све „машине“ или ових „организација“, чији су видљиви остаци данас, на пример, пирамиде у Египту, извлачили су свој ауторитет „из неба“. У „космичком поретку“ они су налазили основ „људском поретку“ ових организација, или „мега-машин-

не“, чије директно порекло лежи у тадашњим астрономским опсервацијама и научним калкулацијама, у тачности мерења. Али ова „тачност мерења“ опет, даље, има свој корен у оним првим религиозним ритуалима, или тачно одмереним покретима, или ритму игре, у току ритуалних обреда. Међутим, док је ранији „ритуални поредак“ имао и свој унутрашњи значај, овде у овим моћним новим организацијама, мега-машинама, он има спољашњи. У овим организацијама човек је био приморан да издржава мучан и напоран рад, сиромаштво, да би обезбедио „Живот, Просперитет и Здравље“ божанском или полу-божанском управљачу и његовој пратњи или околини.

Истина, недостаци или зле последице ове „мега-машине“, како Манфорд назива ове моћне организације, имале су и ту своју карактеристику да су биле издаци оних великих достигнућа контроле над пољима и производњом жита, а што је било и подлога за развој њихове познате монументалне уметности, кодификовања закона, систематског праћења и записивања мисли и догађаја итд. Ове мега-машине са својим поретком, колективном безбедношћу, обиљем, као „стимулативне културне мешавине“, прво су се развиле у Месопотамији, затим Египту, Индији, Кини, као и у културама Анда и Маја. Оне нису биле превазиђене до данас, или до појаве данашњих „мега-машина“, данашњих „организација“. Манфорд нам такође скреће пажњу и на то да сав овај културни напредак кроз мега-машине има и своје подједнако велике и недостатке, јер је то био напредак као „изданак великих социјалних назадовања, падова“. Овај напредак је био у ствари, резултат човековог пада из једног далеко примитивнијег, али унутрашње безазленијег „али савршенијег, стања човекове свести“.

Тај пад Манфорд упоређује са данашњим развојем мега-машина, великих разнородних организација, на пример, организација последњег рата, кроз које долази и до рушења Варшаве, Ротердама, Токија, Хиросиме итд. То приморава овог филозофа да се запита о вези између огромне снаге наше продуктивности, али коју исто тако прати и необична снага деструктивности, или колико је та веза случајна? Постављајући ово питање Манфорд нас опоми-

ње да морамо да „студирамо прошлост да бисмо разумели садашњост и могли да одређујемо будућност: јер нас прошлост никад не напушта а будућност је већ ту”.

Ово би био резиме овог дела. Међутим, потребно је да се вратимо на неке детаље или ставове који су од посебног значаја за богословску мисао.

Прво, Манфорд жели нарочито да подвуче да имамо на уму „важност човековог ума а не његових руку, човекову способност организације а не прављења оруђа; јер од прве своје појаве, као Хомо Сапиенса, човек заузима свој став према смрти, умрлим предцима, будућем животу. Тешкоћа је само у томе, каже нам Манфорд, што о човековим социјалним организацијама, религиозном ритуалу, језику, немамо онолико података колико, на пример, о његовим оруђима у камену. Али, ипак, можемо да говоримо о човековим симболима које ствара и којим се разликује од животиње; док код животиње мозак остаје увек исти, али човек се ум необично брзо мења и развија. То човеку омогућава сазнање света, то је светлост свести. Без ње свет не би могао постојати. Према тој свести вредност живота није „колико се живи, већ какав се смисао живота усваја”. Свесћу човек опажа простор и време, без чега би иначе све било безоблично, безвремено, бесмислено. Човек се тако осећа свесним делом космичког процеса, његовим чланом; коме истина он није дао почетак, али у којем делимично може да учествује у контроли. У том погледу човек је способан да даје симболичне облике свом искуству, иначе „Универзум би био нека врста празнине, часовник без казаљки чији рад не показује ништа”.

Човек тако ствара културу која и није ништа друго до посуда у којој он одржава своје стваралаштво; а то стваралаштво и није ништа друго до стално човеково преображавање, нешто што је јединствено или само особина човека; као и његов „сан”, дневни сан, машта, визије, процеси који се развијају у оквиру подручја које називамо и религијом. Кроз свој сан, кад „будан сања”, човек отвара себи нове могућности у стварном животу. То је све опет нешто што је само човеково. То је један посебан дар човеку, драгоцен али исто тако и опасан. Он мора да буде контролисан. То је у ствари

однос свесног и несвесног, свести и подсвести; то је однос између „два ја”: ту је и питање слободе и мира, реда, што све зависи од односа ова два ја. Модерна психологија, као што знамо веома много се тим бави. Овде је и питање каналисања „субјективног ја” у „колективни механизам”. То је и питање односа појединца и друштва, целине заједнице, која опет условљава човеково постојање или његов индивидуалитет, његово испуњење себе као човека, као личности. Човек је тако слободан али, његова слобода има и своју „страшну страну”. Она је извор и страха. Ту су у питању и деструктивне и конструктивне тенденције у човеку. Оне такође морају бити каналисане у одговарајућем правцу. Опасност је у томе што су деструктивне тенденције такве да се увек лакше изражавају него конструктивне. Због тога је човек такође увек пред тим јединственим задатком да реформулише и увек преиспитује своје импулсе. Манфорд нас опомиње на Јунга и његове закључке или опомене да „људи делају на основу идеја далеко пре него што их разумеју, јер испод свести болест или нешто друго може да услови један психички конфликт који још није нашао свој јасан излаз на површину. Отуда је човек увек пред задатком да доводи у ред свој живот, своју свест, свој развој; он мора да га увек контролише. „Али, каже Манфорд, такође, са посебним нагласком, човек мора да ствара ред, али пре него га створи изван себе он мора да га створи унутар себе, у свом унутрашњем Ја, кроз помирење своја два ја.

Овде се онда појављује онај чинилац на којем Манфорд посебно инсистира да је појава од пресудног значаја за човеков живот и његову историју. То је „ритам”, понављање, стално понављање онога што човек осећа кроз своје конструктивне импулсе да ствара ред. То је ритуал. То је домен религије. Религија је тако онај конструктивни чинилац који помаже човеку да успостави ред у себи и око себе. То је централно у овој студији, што Манфорд жели да нагласи, али и то да тај „ритам религије” прелази у механичко, а то је опет оно што није добро и што тражи такође „реформулисање”, или, такође, контролу. Ово би била суштина става Луиса Манфорда. Заиста, један велики прилог нашем разуме-

вању како прошлости, а тако исто и данашње наше ситуације.

Потреба за поретком, за редом, каже се овде, или се то често подвлачи, механизује човеково кретање и његов развој. То је основно код човека — борба за ред, али ту је и извор његове механизације, технике, данашње аутоматизације. Корен је у религији, у ритуалу. Кроз ритуал се тако човек почео да бори против „безаконитости апсолутизма, његовог несвесног“, да би у томе успео човеку је била потребна једна „законита контра-снага са апсолутистичким карактером“ такође. Овде је онда у питању изградња моралног поретка који би се развијао заједно или сагласно са менталним умним поретком. Ту опет видимо, долази до израза „ритуал“, понављање утврђеног реда, поретка, тога што ствара или омогућава мир или посредак. Овде такође игра огромну улогу језик, нешто што је само људско. Поставак језика остаје тајна. Кроз њега се сазнаје и изражава осмишљеност света такође. Он је чинилац мира и поретка такође, јер преко њега иде развој од несвесног ка свесном, од сна ка јави. Међутим, ми се на свим овим проблемима не можемо овде задржавати. Остаје оно што нас највише интересује, и што Манфорд подвлачи: извор је савремене технике, али и аутоматизације, из ритуала, а то значи из религије. Мада је важно да подвучемо, на чему инсистира Манфорд, да ипак језик са својим метафорама, симболизмом, митовима, који се појављују и као „болест језика“, јер се језиком не могу рећи или изразити сви снови. јесте извор рађању симбола и митова; они се рађају из оних првобитних ступњева прелаза из несређених садржаја снова, церемонија, религиозних обреда, ка „богато структурираном свету значења и свесних циљева“. Тако митологија са ритуалом потпомаже прво цветање језика, мисли. Занимљиво је и запажање овог филозофа културе да човек дуго није успео да развије своју техничку вештину рада или производње оруђа због тога што се у почетку и није концентрисао на то, већ за језик и његов развој. Оруђа му у почетку истина и није била толико потребна, јер је живео исвесним начином живота, у врту, у обиљу природних дарова. Шта више у том начину живота он и није био у опасности, ратови су дошли тек доцније, када се ви-

ше „техницизирао“, аутоматизовао, кроз „организацију“. Јер у другом палеолитском добу човек се није ни интересовао толико много каменом. То тек долази у неолиту, али ту је и човеков „пад“.

Преображај своје личности човек је почео кроз развој ритуала, козметике, украшавања. Човек је онда почео и са својом доместикацијом, прво себе, па тек онда и са припитомљавањем животиња. Тако је „сео око ватре“ и почео да „прича“, да преноси искуство. Земљорадничку револуцију, престанак скупљања хране и почетак производње, Манфорд датира да почиње око 10.000. године пре Христа, док се обично узима да је била око 7.000. године, управо по Манфорду, ова револуција је трајала далеко дуже и постепеније. Тада почиње, преко религиозних ритуала, и ритуализација самог рада и производње. Религиозне човекове тежње према томе положили су и основу његовом раду и производњи.

Из свега што нам Манфорд износи богослов налази такође и потврду, већ познатом научном ставу, библијској тези, да је првобитни облик човекове религије био монотеистички, а онда кроз пад и развој човек све више „пада“, и његови облици религиозности постају политеистички. Тако да „пад“ има своју еволуцију, он није одједном показао све своје зле последице.

Ритуал, све чешће и све јаче понављање, већ стечених облика изражавања потврде реда, како нам то илуструје Манфорд, налази свој израз и то веома илустративан, у палеолитској уметности, у којој се огледа „способност за стрпљиво, научно сређено посматрање“. Занимљиво је да можемо да запазимо како се овај пад изражава и у уметности, јер хиљадама година доцније ове сређености у уметности, на пример, не налазимо.

Од посебног је значаја за богословску мисао налаз који истиче Манфорд, уз своје посебно, веома тачно, запажање, да сав рад човеков, његов изум точка, производње хране, култивисање биљака, доместикација животиња, не долази прво као човекова потреба за његово лично издржавање, њега је природа са тим снабдевала, већ све се то развија уз његове религиозне потребе, уз ритуал и обреде религије, естетску ра-

дост. Јер и најтежи рад има свој ритам; и тај ритам који има свој ксрен у ритуалу све више обузима човека. Техника се развија из њега. Људска заједница у неолитском селу морала је да плати дуг свом напретку у техничком погледу; она постаје све више изолована, мања заједница се све више апсорбује у себе; други који налази је странац; религија је све више везана за локалне богове, село изоловано; језик добија све више своје локално обележје, свој дијалект. То је заиста био пад човека. Он нема више оне безбедности коју је уживао у ранијем не-техницизираним предходном периоду, када није био толико много заинтересован за камен или његову обраду, када му он и није скоро ни био потребан.

Међутим, ускоро се појављује нешто од пресудног значаја у историји: улога нових социјалних организација, „урбана револуција“, нешто што се одиграва у току трећег миленијума пре Христа.

Археолози су то обично приписивали новим техничким изумима, примени точка, плуга, почетку производње метала, итд. Међутим, Манфорд истиче нешто друго: откриће снаге једне нове врсте социјалне организације, уздизање мале или локалне неолитске заједнице ка једном вишем ступњу шире организације, нешто што човек неолита није могао ни да сања о томе, у којој се губе мале изоловане, као острва, групе; нестају као мале територије, рађају се огромне. Од малих ограничених хоризонталних заједница јавља се нова са вертикалном димензијом. То је „краљевство“, као преставништво самог Бога.

У почетку, у мањим групама, живот се развија кроз троични оквир: „заједнице емотивно везане“, као првог свог ступња, „комуникације преко језика“ као другог свог ступња; и „кооперације преко религије“ као трећег свог ступња. Овај троични оквир постоји као структура, јер и трећи ступањ у исто време јесте и први, као и други први или трећи. Сада кроз „нову организацију“, нешто ново као појаву, ова троична структура у широким територијама маса развија се ка универзалности, односно ови ступњеви добијају све веће особине универзалности, излазе из свога локалитета, издвојености, у неком далеком смислу враћају се у првобитно стање почетка; али овај

повратак није добио своје савршенство које је људској тежњи за миром и поретком потребно. Ту је сада рабање и цивилизације, пост-неолитске технике, механизације човека кроз велике организације државе на чијем је челу „краљ“, бог, или намесник божји. Настаје *Доба пирамида*, култура „краљевства“, рада за њега, робовске подчињености, губитка личности. То су рабање великих империја Сумера, Вавилонa, Египту Персије. У њима се развија рад, строго организован, обезбеђен у једном погледу, у колективном погледу, али где се личност губила. Ове империје са својом организацијом, строгим математичким поретком условљености од једне строго централизоване интелигенције, јесу у ствари машине, „мегамашине“, како их назива Манфорд. Ове империје треба да буду, ораз „уређеног космоса“, ораз „механике неба“, јер је све у њима постављено у геометријске облике и декорације. Пирамиде су симбол те геометријске уређености.

То је рационалан поредак, принудна физичка сила, све служи за „краља“ за његов „Живот, Просперитет, Здравље“, као и његове пратње, за краљеву вечност.

То је била цена којом је човек платио свој дуг у борби против оног „деструктивног у њему“, другог дела његовог Ја. Али то је борба и за „универзалност“, при чему откривамо и две стране „цивилизације“, ту која се баш залаже за универзалност, али и ту негативну страну, са њеним институцијама, које ипак опротивљају развој универзалности. То је механизација човека која прелази механизацији његовог рада. Први је дакле тај изум, изум „невеликих великих машиничке организације“ чини је последица била и механизација рада и инструмената у раду. Али у подножју или испод ове организације води се од почетка борба оног негативног често деструктивног, и поред „организованости“, и оног позитивног, конструктивног, животољавног. *Негативно* се појављује у томе што са циљем да човека ослободи од рада или му олакша рад човек се у овој „мегамашини“ поробљава још више или механизује до губитка личности. Појава науке кроз ову организацију, јер се и знање организује, не спасава човека од овог губитка. Он и даље остаје поробљен. Тријумфује бирократија. У овој „мегамашини“ човек се жртвује за „органи-

зацију". Занимљиво је питање које при томе поставља Манфорд и на које једино може да се нађе одговор у догматици Цркве: „Зашто би ову веома сложену „цивилизовану“ техничку целину морали да прихватимо као један „неквалификован, несрећан, тријумф, и зашто је људска раса тако дуго остала под овим организацијама. На пример, мега-машина Египта трајала је 3000 година. Нешто, као питање, за које Манфорд каже „да ће увек остати загоретка историје“. Међутим, ми ћемо се задржати на овом питању. Али пре тога потребно је још истаћи неколико извршних или закључних Манфордових ставова.

Овде се поставља питање „рабања или развоја савести“ владајућег слоја друштва, јер у овом систему „богатство, доколица, комфор, здравље и дуг живот били су привилегија доминирајуће мањине, а тежак рад, општа несигурност, „робовска исхрана“ и рана смрт пратиле су широке масе тога друштва“. Истина, овде нас Манфорд подсећа на палеолитски начин живота, који се још задржао и у неолитским селима, „заједничка помоћ“ и рад, или узајамно помагање, карактерисале су, због општих услова живота и начина долажења до хране, тадашњег човека. Са устачовањем „мега-машине“ јављају се и ратови, побуне, реаговања. Она има дакле две своје стране, једну, која је била позитивна, у једном погледу, јер је организовала рад, механизовала производњу, и друга, деструктивна механизација која је дехуманизирано човека. У овом лежи и тајна пада и уздицања цивилизација, распад изнутра, кроз дехуманизацију, и кроз напад споља, других „мега-машине“. Али, ипак, грађан прилог „мега-машине“, напомиње Манфорд, јесте „мит машине“ уопште. Јер из сукоба „деструктивне стране“ и „конструктивне стране“ „мега-машине“ рабао се излаз за човека, „базиран на ранијим достигнућима „доместикације и хуманизације“. Јер људске погрешке нису вечне, оне се поправљају, исправљају. Тако одпочиње и реаговање на „мега-машину“, ово је сала најважније за богослова и његову племенитву или хуманистичку мисао уопште, јер је реаговање које је у исто време и основ нечему што данас имамо и без чега не можемо свој живот или културу ни да замислимо: то је рабање великих и данас познатих рели-

гија а на првом месту самог хришћанства. Та појава је условљена и оним делом човекове природе којој је неопходан етички систем без којег је такође немогуће доћи до једног осмишљеног света.

Манфорд нам указује на генезу ове појаве, појаве религије за коју богослов зна да је религија Откривења. У тој појави је и револт против мега-машине, или спасавање човека од мега-машине. Почетак је у оном прекиду рада, који је одређен за то —Сабат. То је дан када се код Јевреја не сме радити; из чега израста Синагога. То је установа, за коју Манфорд каже, да подсећа на начин живота који се водио у селу, у природи, у време палеолита; то је живот кооперације, али једне врсте заједничког живота који је био потпуно супротан организацији мега-машине. Овај се „заједнички живот“ као протест против организације мега-машине развија уз проповед јеврејских пророка да није сила примарна у животу човека већ праведност. У развоју овог моралног и интелектуалног погледа на свет мали јеврејски народ био је принуђен на борбу са великим силама оног времена. Долази и до његовог египатског и вавилонског ропства.

То је био почетак једне велике борбе за личност, њено усавршавање, достојанство. Овде је корен или почетак оном довршењу које је свету дато, полвучао би то богослов Цркве, у личности самога Христа. Међутим, Манфорд налази да је и несвесно у једном делу хришћанства, као религије, поново положен основ појави или обнови мега-машине.

То је опет место које добро подстиче богословску мисао за изврсна закључивања и нове анализе вредности хришћанске религије као спасавајуће снаге у човековом развоју или упућивању у процес циља његовог преображавања. Манфорд истина, као историчар, овде више поступа као онај који описује „споља“ шта се дешава у историји. Тако да и поред тога што је ово једно зроста добро „тумачење историје“, али ипак, суштински, ова студија остаје више добро „описивање“ историје; истина, са закључцима и опажањима који нам у много чему до сада нису били познати, као на пример, сам појам „мега-машине“ и човекове борбе са њом.

Исто тако, овде се, у овом реаговању, на мега-машину, као што лако

предпостављамо, а што напомиње и Манфорд, рађају и остале велике религије које и данас имају своја широка подручја на којим раде у преображавању човека. То су религије иолама, будизма, хиндуизма, кинески етички системи итд.

Међутим, територија на којој ће се развијати хришћанство остаје она на којој ће се даља драма око „мега-машине“ почети да одиграва; јер она трајна страна „мега-машине“, мит о машини, кроз хришћанство ће поново дати своје најбоље плодове, али како налази Манфорд, и несвесно, уз то, напоре, рађаће се и она деструктивна страна. Драма развоја међутим, и свег благослава напредка, одиграће се на овој територији, територији Цркве.

Манфорд говори и о најпозитивнијој страни мега-машине али и оној деструктивној, поностној дехуманизацији личности, губљењу њеног индивидуалитета, што богослова подстиче, нарочито православног богослова, на низ нових закључака и оправдања Православне цркве на њен став и њено залагање за „православље“.

Управо, када нам Манфорд указује на добре стране рађања нове „мега-машине“ он нам напомиње да је и несвесно хришћанство томе допринело, и у тој анализи он се задржава на римокатоличком реду бенедиктинца, чији, коначно механизован начин живота, строгост у раду, молитви, залагању, математичкој прорачунатости целокупне свакодневне рутине рада, даје такође свој допринос у раду на науци, механизацији целокупног живота, свих његових израза, у пољопривреди, научном раду, социјализацији, итд., при чему опет долази до израза „механизам ритвала“. У том погледу Манфордо нам говори и о „бенедиктинском благослову“, који се рађа кроз њихов организован, дисциплинован, аскетски, рад у „њиховом врту“, нешто што се даље шири кроз њихово залагање.

Међутим, поред религије оно што човек гаји од почетка јесте и његово естетско расположење. Уметност има примат. Пре него што се дошло до аутоматизоване производње, „техника“, или инвенција у правцу развоја механике, развијала се само ради усавршавања инвенције за развој естетике, или естетске инвенције. Али када аутоматизација добија предност, кроз „мега-машину“, тра-

гично личност се своди на делове који се могу преносити на машину.

У суштини целог овог излагања, са заиста толико изврсним и оштрим запажањем процеса историје, ми видимо основну тезу која се провлачи од почетка — тезу спиритуализације историје, борбе да се поне-се и развије терет цивилизације, а што значи, борбе за личност, „за преображај, не околине, већ појединачне душе“, како каже Манфорд. Велике религије, које и данас постоје, осовинске религије, како их такође Манфорд назива, понеле су тај терет. Мојсијево законодавство „десет Божјих заповести“, стоји на почетку овог реаговања против „мега-машине“. То је борба против деструктивног у човеку „морализација силе“, борба против сујете, празног механизованог живота, празне личности, или то је била, као и данас што се води, борба за „потпуну личност“.

Овде је међутим, сада посебно потребно да и богослов дубље уђе у став Манфорда и његову анализу колико и како ове велике „основне религије“ како их он зове, религије будизма, конфуцијазма, хришћанства, ислама, нису успеле у борби против „мега-машине“, већ ипак више у извесном погледу оне и припремају пут за нове организације нове „мега-машине“. На пример, апсолутизам папства у Риму; установа, како је Манфорд, назива, „етерална мега-машина која ради за славу Божију и спасење душа под Божијим Краљем“ чије је представник само Папа. Манфорд каже да се то „десио најжалост“, баш то, да те црквене усташе, које су највећомо промениле старе материјалистичке вредности „цивилизације“, долазе на власт преко предузимања „биро-кратске административне организације Римске државе“. Тако да кроз „бенедиктински благослов“ добијемо и то што се коначно манифестује и као „дехуманизована рутинна колективне машине“. Тако се дошло и до мега-машине Стаљина. Управо, корен је у том стриктном раду рада, математичке прорачунатости владања, и понашања; али с друге стране ту је и „кооперативни напор на највишем културном плану“; ту је и корен, у том манастирском стриктно одређеном начину живота и организације, темељ и доцнијој капиталистичкој организацији и даљој механизацији. Јер у раду, мануелном раду, који се

форсира кроз манастире, али не принудно, већ добровољно, замењује се у ствари принуда рада добровољним радом, физички рад је и хилијена ума, као и средство контроле секса, страсти. Мануелни рад овде добија своје достојанство и моралну вредност, што није био случај у „мега-машинама“ на које се почиње реаговати кроз Синагогу. Али, сувишан рад не дозвољава или не даје могућност за медитацију и молитву, због тога су монаси били и принуђени да механизују свој рад, да га учине лакшим. Тако почињу изуми, воденице, ветрењаче, часовник, што све води парној машини, или свега онога што је у својој научној инвенцији видео Леонардо Давинчи као могуће, каналисање природних сила, брзине, силе, подморнице, летилице које ће повести човека у међузвездане просторе, овега дакле оног чим се данас поносимо као својом техником. То је био већ почетак развоја једног новог мита „новог Сунца Бога“, мита машине.

Све нам је ово испричао Манфорд, али богослов на основу тога са математичком прецизношћу може да извлачи низ прекрасних закључака у одбрану догматике Цркве, појаве Хришћанства уопште као оне духовне снаге која заиста својом догматиком сређује основне несвесне или подсвесне човекове снаге водећи га ка светлости знања довољног за разумевање човекове судбине или његове појаве, као и свих других појава које прате његову, појаву као човека, било да су позитивне или негативне. Јер догме о човековој слободи, о његовој несавршености, о могућности развоја или спасења од те несавршености или борбе против тога што му се нужно намеће као „мега-машина“, са оном њеном страњом која се јавља као деструктивна, јер се и „мега-машина“ намеће као нужна, то ипак видимо и из овог излагања, али, нужна је и борба против ње.

Почетак реаговања кроз Синагогу, ропство јеврејског народа у Египту или Вавилону, у борби против тих огромних мега-машина тога времена, нешто што налази овој дефинитивни апокалиптички облик у Христовој проповеди, која такође почиње у Синагоги, а о којој пун извештај имамо у Јеванђељу. Ту је почетак и крај, али како „мега-машина“ због човекове несавршености или потребе за преображавањем стално

остаје, стално се обнавља, то стално остаје и потреба овог почетка и краја, Старог и Новог завета, у којима је и испричана „прича“ на најпотпунији начин о еволуцији човека, али и појави његове „мега-машине“. У једном погледу Манфорд је извршио неку врсту „демитологизације“ Светог писма, један успео или потребан подухват за савременог „секуларизованог“ човека, којег је нова савремена „мега-машина“ таквог произвела, нешто што је тако успешно још започео Хетел својим системом логике и философије историје. Манфорд је на линији ове дематологизације, један веома успео подухват.

Како и Хегелова тако и ова Манфордова „демитологизација“ има ванредан значај за богословску мисао православног богослова или оне мисли коју толико упорно и са толико жртава чува Православна црква. У чему је тај значај?

Једном речју — у догматици Цркве, у искуству логике рада човековог ума, његове слободе и развоја. Територија на којој је формирано учење Цркве, прва хришћанска држава, била је преображај, лако то закључујемо, велике „мега-машине“ Римске државе у једну нову, хришћанску, у којој је дефинитивно обликовано оно учење које треба да контролише, као свестан део човековог духа, све његове подсвесне или деструктивне импулсе, као и да га чува од механизације, такође, кроз васпитавање, у тројичном оквиру психо-социјалне трансформације: — *заједнице — комуникације — и кооперације*, нешто што од почетка као „тројични облик“ прати развој човека у оквиру његове реализованости. Јер остаје чињеница, која се толико јасно види из излагања Манфорда — тек када је човек дисциплиновао свој ум кроз хришћанску догматику он одпочиње свој развој у оквиру тројичне „психо-социјалне“ трансформације кроз рад Цркве а ка дефинитивном немишљеном успону у развоју своје личности, свог достојанства као личности, што прати и напредак науке или реализовања свега онога о чему је човек сањао, неке од тих сновао као што знамо забележио је и Леонардо Давинчи, а који се сада остварују.

Нажалост овај напредак је праћен и непожељним догађајима или био у неком погледу и условљен њима, праћен њима. То је деоба Цркве која почиње скоро одмах када је и

коначно формулисано њено учење. Њен најтрагичнији датум јесте 1054. године, као што знамо, када је један део породице те Цркве одваја у самосталну праксу рада, регуларности тога рада, дисциплине, на којој се задржава Манфорд, указујући нам у чему је био „бенедиктински благослов“, али и у чему оно што је послужило, несвесно, и рађању једне нове мега машине, у чијем смо ми данас поднебљу. Оно што Манфорд приписује монасима бенедиктин и знамо да је био рад Цркве од почетка кроз своју свету тајну свештенства. Само у развоју тога начина живота, који је та тајна носила са собом или налагала, отишло се и у то „отуђење“ које је и несвесно условило појаву нове мега-машине. Било би неправедно, а што избегава и сам Манфорд, свалити сву оптужбу на „бенедиктинце“, далеко од тога. Њихов рад заиста и јесте „благослов“, али у једном процесу отуђења, једне далеко шире праксе, која се манифестује и кроз сав остали живот, и рад Цркве, после „деобе“, Цркве, која захвата праксу целог човека у том њеном делу који налази нове изразе кроз нове напоре интелекта, билс богословљу или филозофији уопште, а и у науци. То је један комплексан развој који је праћен и благословом и осудом, а који данас хришћани исповедају кроз свој напор уједињења Цркве и одсечнију „борбу на тај начин против „мега-машине“ којој су допринели, несвесно, да се поново појави. Њена појава је међутим нужна, јер остаје увек задатак човековог преображавања. За тај преображај човек је добио средство Откривење. У оној чистоти његове формулације, као јединства, Црква се ствара кроз чакоре, и у том погледу искуство Православне цркве је од најдрагоценијег значаја. Због тога садашњи напор хришћана за јединство, за јединством Цркве, с правом се упућује у рани период Цркве, у она времена када је Црква формулисала своје учење. Сада се у низу напора, савремених напора, та учења „преиспитују, али и увек држе проблематике кроз коју је Црква поставила или утврдила своје учење, на шта се указује у Православној цркви.

То враћање у једном погледу искуству Цркве, није враћање у „прошлост“ већ одржавање или усвајање њеног учења као нечег стално присутног ради успелијег одржавања

структуре психосоцијалне организације човековог живота, која као структура у свом тројичном облику, постоји од почетка, од његове појаве као човека, то је, као што смо рекли што истиче Манфорд, заједница, комуникација и кооперација. То је већ дубоко укорењено у облик човековог начина живота, да му то и припада као неопходност, јер се без те структуре не може ни да замисли као човек. *Заједница*, значи целина, осећање целине, прва карактеристика такође и велике догме Цркве, на којој се и развијају и сва остала њена учења; то је јединство, али то јединство јесте заједница, значи заједница делова; међутим, други момент Тројичне догме цркве, као што знамо, веза јединства, комуникација; то је Реч, као други момент који се рађа кроз ову заједницу; и треће, кооперација, заједнички рад, али у Духу једног моралног циља, задатка, који носи у хришћанској догматици име Дух Утешитељ. Комуникација и кооперација долазе нам из „заједнице“, она је само прво животодавно начело развоја, али уз присуство комуникације и кооперације.

Ми можемо да видимо од почетка како без ове психосоцијалне структуре нема човековог живота, али можемо да видимо и то да тек кроз потпуно откривење ове тројичности и одпочиње једна дефинитивно нова „психосоцијална“ структура, кроз дух учења, о Св. Тројници. Повреде учења ове основне догматске истине воде питањима о којима се видимо стално и увек расправља и о чему расправља и Манфорд, наравно у оквиру само феноменологије, или тога што се појављује кроз раздвајање или повреду логике учења Цркве. Али напори савремених богослова, и социолога, заједничким радом, стално и увек се упућују ка циљу савлађивања тога што можемо да кажемо да је резултат човекове несавршености. Она се изражава и у потреби Откривења, његовом разумевању, али то је и благослов слободе, или лепота човековог рада у свом утврђењу у истини.

Можемо да говоримо о томе како је почетак наше индустријализације, наше машине, у оним великим моћним „мега-машинама“, или организацијама у Месопотамији, Египту, Индији, али остаје чињеница да тек кроз организацију Цркве почиње организација човековог ума у таквом

правцу који директно води нашој индустријској револуцији са ослоном на машину. Јер кроз појаву Цркве обарају се „мега-машине“, руше те моћне робовласничке организације, чији ритам бесмисленог пулсирања није имао за подлогу један универзални етички систем који би јасно, рационалистички, указао на вредност рада или ритма развоја. Истина, ми можемо да говоримо о том ритму, тих великих моћних неуспелих покушаја цивилизација, као припреми за појаву „машине“, али у једном негативном смислу, као што су све друге реализације биле припрема за појаву религије Откривења, јер су и све друге религије и биле подлога развоју „мега-машине“, али биле су и фактор који се коначно тако развијао да је допринео моменту смрти „мега-машина“, с обзиром да је припремио подлогу у човеку за развој „унутрашњег човека“; та је страна „природних религија“ допринела или била припрема за појаву религије Откривења. Али директан нов развој долази из подручја на којем се вршила *позитивна припрема* за Откривање, одакле је и почела и прва побуна против „мега-машине“, из Изрима.

Ми данас имамо или смо сведоци очигледне истине да када год занемарујемо религију Откривења, али и њене догматске истине да се тада нужно јавља поново „мега-машина“, неопходност „организације“, да би се обезбедио живот, просперитет и здравље. То се само плаћа губитком оног што смо добили кроз велику религиозну револуцију која као експлозија мисли о „миру и доброј вољи међу људима“ избија кроз народ, а припрему за ову поруку или револуцију одпочиње Аврам као први избеглица од једне „мега-машине“ која почиње са радом у Месопота-

мији. У том бежању положен је и корен јеванђељској поруци — *сада сте сви слободни*. Уколико се та јеванђељска порука занемарује тада се нужно обнавља и рад „мега-машина“

Може се напредовати кроз „мега-машину“, то смо видели да нам каже Манфорд, али тај напредак се плаћа губитком оне „унутрашње безазлности“ „оног „унутрашњег савршенијег стања човекове свести“. У име тога је и почео из Израиља, према сведочанству Светога писма, покрет религиозне револуције, али и познатог вавилонског и египатског ропства, али у чему је био и положен темељ развоју појма слободе.

Због тога прва хришћанска држава са својим владарима или „краљевима“ у борби за универзалност новог схватања појма слободе а против опасности, стално увек присутне опасности од мега-машина, залажу се за утврђење Цркве, њено догматско учење. Овде се јавља она велика улога прве хришћанске државе са својим владарима, које морално и интелектуално инспирише Црква, а за узврат они је утврђују као *Православну*, да се залажу уз помоћ Цркве, „апсолутистички“, за борбу против оног бесциљно апсолутистичког у човеку. Последњу борбу против Цркве, као што знамо, повели су императори мега-машине Римске империје из њеног бесмисленог ритма рада као последњи бесмислени потез свог аутоматизованог рада. Тек кроз нови ритам „нове машине“ одпочиње организација човековог ума који ствара машину којом смогућавамо појаву савремене индустријске револуције, али без религиозне она увек може да пређе у мега-машину старих Вавилонца или Египћана, или Кинеза.